

Jens Allwood

A. Kommentarer och frågor till Anders Gustavsson

Anders Gustavsson har skrivit en sympatisk essä om vissa etiska aspekter på sitt förhållande till egna etnologiska intervjuer som haft ett visst fokus på föreställningar gällande död och begravning av människor och djur. Jag inleder min granskning med en övergripande frågeställning och följer sedan texten med mer specifika frågor riktade till författaren.

Övergripande

En övergripande frågeställning gäller valet och syftet med att använda intervjuer som empirisk metod. Andra övergripande frågeställningar handlar om etiska hänsynstagande av typ "inte såra informanterna", "hålla informanterna anonyma" kan stå i motsättning till vetenskapliga etnologiska forskningssyften.

Intervju som metod

1. Du använder intervjuer snarare än observation av dina informanternas beteende och tror på detta sätt att du kommer närmare berättelser, upplevelser och trosföreställningar. Det kan hända du gör, men varför använder du inte en kombination av observation och intervju? Det är välkänt att faktiskt beteende inte alltid avspeglas av vad man säger eller tror man gör.

Genom en intervju får man i första hand en berättelse, inte en faktisk upplevelse eller trosföreställning. Problematiserar du detta och har någon metodik för att säkerställa att Informanternas berättelser överensstämmer med deras faktiska beteende, upplevelser eller trosföreställningar?

2. Om Alver har rätt i att intervjuare och informanter är medaktörer i insamlingen, dvs att det som sägs är ett samarbete mellan intervjuare och intervjuad, så innebär det att intervjuaren är en medproducent av det innehåll som framkommer i intervjun. Hur garderar du dig mot detta? Och om du inte gör det, varför inte?

3. Den etnologiska intervjuaren tilldelas en viktig roll som tolk (lyssna på). Hur kollar man om tolkningarna är rimliga?

4. Vad är syftet med intervjuerna? Är syftet att få sanningsenlig information om olika företeelser från informanterna, t.ex. det de berättar om. Eller är det snarare deras känslor och attityder till detta oavsett om det de berättar verkar sant eller ej?

5. Om det är det senare målet som gäller, är prosodi och ickeverbal kommunikation viktiga uttrycksmedel för känslor och det blir avgörande att kunna göra en audio och videoinspelning av intervjun, för att senare kunna genomföra en icke-impressionistisk analys. Brukar du göra det?

Anonymisering och generalisering

6. Du skriver inget om generalisering. Har du någon gång målet att generalisera över vad du får fram i intervjuer? Eller har du bara målet att återge innehållet i en enskild intervju vid ett visst tillfälle? Om det senare är fallet, ger det knappast möjlighet att uttala sig mer generellt om kultur. Man undrar också hur det skiljer sig från journalistiska reportage om enskilda personer. Om målet är generaliseringar, hur många intervjuer krävs? Hur uppnår du representativitet? Använder du statistik överhuvudtaget? Hur stöder du att du hittat ett allmänt mönster?

7. Det du kallar "det etiska kravet på anonymitet" tycks innebära att du inte tar reda på olika saker om informanternas bakgrund, t ex. kön, ålder, socialgrupp, geografisk hemvist, yrke, politisk sympati etc, som skulle kunna korreleras med skillnader mellan deras berättelser. Försöker du aldrig förklara eller förstå varför de säger det de säger? Försöker du inte att, givet bakgrundsfaktorer av ovanstående typ, finna hur dessa faktorer korresponderar med innehållsdrag i berättelserna?

Om att inte sära människor och sanningsenlighet

8. Du skriver t.ex. att kulturforskaren ska undvika att uttala sig om sanningshalten i informanternas utsagor om det övernaturliga. Betyder detta att man inte ska kolla om informanterna tror på det de säger (dvs är uppriktiga). Eller betyder det bara att man inte ska ifrågasätta sanningshalten i deras berättelser?

9. Finns det en konflikt mellan att vara ett stöd för informanterna och att få fram en sann redogörelse?

10. Varför skulle det vara etiskt oförsvarligt att argumentera mot informanterna? Detta kan vara ett bra sätt att få reda på om de har några argument för sina utsagor och vilka dessa i så fall är. Det är väl lika oetiskt att inte säga emot och låtsas acceptera, om man i själva verket har en annan åsikt?

Om historisk etnologi

11. När du forskar historiskt om kultur, samarbetar du då med historiker som gör liknande studier?

12. Tar du hänsyn till skönlitterära berättelser från samma epok som väl mycket väl kan återspegla kulturella drag?

13. "Oral History" (muntlig historia) är en riktning och metod som verkar ligga mycket nära historisk etnologi. Här måste rimligen historisk källkritik och bedömning av rimligheten och sanningshalten i den information man får fram vara viktig. Hur ställer du dig till detta? Betyder vad du skriver om att man inte ska ifrågasätta sanningsenligheten i de framkomna berättelserna att man inte ska utsätta intervjusvar för historisk källkritik, och på sedvanligt källkritiskt sätt bara betrakta deras utsagor som "lämningar" som behöver förklaras?

Slutord

Motsäger du inte dig själv när du på sista sidan säger att du inte ville delta i forskning om Utøya-massakern p.g.a. personliga skäl och samtidigt i sista stycket säger att man inte ska dra sig för att utforska och insamla information om mentalt svåra och påfrestande områden?

B. Anders Gustavsson (AG) svar och svarskommentarer till Jens Allwood (JA)

Anders Gustavsson (AG) har skrivit en sympatisk essä om vissa etiska aspekter på sitt förhållande till egna etnologiska intervjuer som haft ett visst fokus på föreställningar gällande död och begravning av människor och djur. Jag inleder min granskning med en övergripande frågeställning och följer sedan texten med mer specifika frågor riktade till författaren.

En övergripande frågeställning gäller valet och syftet med att använda intervjuer som empirisk metod. Andra övergripande frågeställningar handlar om etiska hänsynstagande av typ "inte såra informanterna", "hålla informanterna anonyma" kan stå i motsättning till vetenskapliga etnologiska forskningssyften.

Intervju som metod

JA fråga 1: Du använder intervjuer snarare än observation av dina informanternas beteende och tror på detta sätt att du kommer närmare berättelser, upplevelser och trosföreställningar. Det kan hända, men varför använder du inte en kombination av observation och intervju? Det är välkänt att faktiskt beteende inte alltid avspeglas av vad man säger eller tror man gör.

Genom en intervju får man i första hand en berättelse, inte en faktisk upplevelse eller trosföreställning. Problematiserar du detta och har någon metodik för att säkerställa att informanternas berättelser överensstämmer med deras faktiska beteende, upplevelser eller trosföreställningar?

AG svar på JA fråga 1: Observationer avser samtiden och inte historiska förhållanden. Observationer är bra för att studera hur människor lever i samtiden men inte deras känslor och upplevelser. Då behövs samtal som kan utformas som en dialog och inte i första hand en utfrågning. Att undersöka om berättelser stämmer överens med faktiskt beteende kan man bara studera i nutid. Jag har undersökt normbrott i äldre tid inom religiösa rörelser och nykterhetsrörelser och har då använt bevarade protokoll som källa. Vid studier av samtida religiösa rörelser har jag använt observation i kombination med vissa samtal. Senast gäller detta den ekumeniska och karismatiska Oasrörelsen (Gustavsson 2021). Jag har varit med och studerat många olika aktiviteter under 2010-talet. Samtal med utvalda personer har varit ett komplement liksom studier av rörelsens egen tidning Oasbladet.

JA fråga 2: Om Alver har rätt i att intervjuare och informanter är medaktörer i insamlingen, dvs att det som sägs är ett samarbete mellan intervjuare och intervjuad, så innebär det att intervjuaren är en medproducent av det innehåll som framkommer i intervjun. Hur garderar du dig mot detta? Och om du inte gör det, varför inte?

AG svar på JA fråga 2: Tidigare var det viktigt för etnologer att få fram fakta vid intervjuer t. ex. om materiell kultur eller sedvänjor. Då var det bra att ha många intervjuer att tillgå så att

forskaren kunde jämföra svaren och hitta mönster. Under senare tid har etnologers intresse mer och mer riktats mot känslor och upplevelser hos informanterna själva. Det blir samtidsinriktat. Då behövs en annan metod för att nå fram till förtroende. Det gäller att få till stånd ett samtal där intervjuaren också berättar om sig själv och inte bara är en neutral iakttagare och utfrågare. Det gäller att visa inte bara nyfikenhet utan också ha tid att lyssna och visa empati både genom nonverbalt beteende och små kommentarer. Att ha gott om tid är oerhört väsentligt vid sådana samtal. Det tar tid att få människor att dela med sig av sitt inre och det kan väcka obekväma känslor hos dem.

JA fråga 3: Den etnologiska intervjuaren tilldelas en viktig roll som tolk (lyssna på). Hur kollar man om tolkningarna är rimliga?

AG svar på JA fråga 3: Intervjuaren måste i sin vetenskapliga undersökning redovisa hur tolkningen har skett och vad som kan tala för eller emot. Vid seminarier kan andra läsare ifrågasätta tolkningen. Då gäller det för forskaren att ha tänkt igenom och kunna redovisa argument men även vara beredd på att pröva andra tolkningsmöjligheter som lyfts fram.

JA fråga 4: Vad är syftet med intervjuerna? Är syftet att få sanningsenlig information om olika företeelser från informanterna, t.ex. det de berättar om? Eller är det snarare deras känslor och attityder till detta oavsett om det de berättar verkar sant eller ej?

AG svar på JA fråga 4: Intervjuer används inte längre så mycket till att få fram fakta. Dessa kan man nå genom andra källor, t ex protokoll, tidningar osv. I stället är det närheten till informanterna som eftersträvas, dvs innersidan gällande känslor och upplevelser. Den är mycket svårare att nå. Då blir frågor om anonymitet och etiska hänsyn väsentliga på ett helt annat sätt än som var fallet tidigare. Då var det inte aktuellt att tillämpa anonymitet som numera är lagstadgad.

JA fråga 5: Om det är det senare målet som gäller, är prosodi och ickeverbal kommunikation viktiga uttrycksmedel för känslor och det blir avgörande att kunna göra en audio och videoinspelning av intervjun, för att senare kunna genomföra en icke-impressionistisk analys. Brukar du göra det?

AG svar på JA fråga 5: Jag har inte gjort videoinspelningar men däremot bandupptagningar. Då man skall undersöka och få fram uppgifter om inre upplevelser och känslor som ofta är svåra att tala om för utomstående, måste man ha förståelse för att bandspelaren kan behöva stängas av eller inte ens komma till användning. Den har för mig och studenter som jag handlett många gånger visat sig utgöra ett hinder för intervjupersoner att vilja tala. De kan berätta om neutrala sakförhållanden när bandspelaren är på, men när samtalet börjar komma in på känsliga områden kan kommentaren vara ungefär så: "Jag vill inte säga något mer så länge den (bandspelaren) är på". Då har jag alltid stängt av bandspelaren och gjort anteckningar om informanten gått med på det. Ännu värre har det varit när jag i vissa fall inte ens fått lov att anteckna. Då gäller det att lita på sitt minne och se till att informanten inte på något sätt avslöjas och kan identifieras.

Anonymisering och generalisering

JA fråga 6: Du skriver inget om generalisering. Har du någon gång målet att generalisera över vad du får fram i intervjuer? Eller har du bara målet att återge innehållet i en enskild intervju vid ett visst tillfälle? Om det senare är fallet, ger det knappast möjlighet att uttala sig mer generellt om kultur. Man undrar också hur det skiljer sig från journalistiska reportage om enskilda personer. Om målet är generaliseringar, hur många intervjuer krävs? Hur uppnår du representativitet? Använder du statistik överhuvudtaget? Hur stöder du att du hittat ett allmänt mönster?

AG svar på Ja fråga 6: Etnologi är en kvalitativ och inte en kvantitativ vetenskap till skillnad från t. ex. sociologi. Frågor om generalisering har varit perifera inom etnologin. För min doktorsavhandling *Kyrktagningsleden i Sverige, 1972* gick jag igenom 5 600 uppteckningar i arkiv. Tanken var inte att få statistisk representativitet utan att undersöka regionala skillnader mellan olika områden i Sverige med ett historiskt perspektiv. Ett viktigt ledord för etnologisk forskning var då geografisk utbredning och spridning, så kallad diffusionism. Utbredningsstudierna på makroplanet Sverige kombinerades med vissa lokala mikrostudier som skulle göra det möjligt att fördjupa analysen. Det skedde genom att jag gick igenom födelse- och dopböcker på lokalt plan.

Diffusionism förlorade sin ställning under senare delen av 1970-talet. Då var inte mängden av material viktig utan en fördjupning av tolkning med nya teoretiska perspektiv. Genom att materialet inte blev lika viktigt som tidigare utan i stället analysen avtog intresset för att diskutera metod. Tidigare hade material- och metoddiskussioner intagit en viktig del av inledningskapitlet, men efter mitten av 1970-talet kunde ett sådant avkortat avsnitt hamna längst bak i undersökningen. Detta blev fallet i min bok *Sommargäster och bofasta* som kom ut 1981. Jag fick ett tydligt råd om en sådan placering vid ett seminarietillfälle i Lund 1980.

Inom nutida etnologi utförs ett mindre antal intervjuer av forskaren själv och de ligger till grund för doktorsavhandlingar och andra undersökningar. Vad som utgör ett tillräckligt antal intervjuer utgör ingen central fråga utan i stället djupet i intervjuerna och hur forskaren lyckas tolka dem.

En skillnad mot journalister är att forskaren utför flera intervjuer som analyseras under en längre tid efteråt. Journalister kan snabbt utföra en eller flera intervjuer som snarast möjligt skall användas i en artikel eller reportage. Här finns inte gott om tid för intervjupersonen att svara och inte heller en väl genomtänkt analys för journalisten.

JA fråga 7: Det du kallar "det etiska kravet på anonymitet" tycks innebära att du inte tar reda på olika saker om informanternas bakgrund, t ex. kön, ålder, socialgrupp, geografisk hemvist, yrke, politisk sympati etc, som skulle kunna korreleras med skillnader mellan deras berättelser. Försöker du aldrig förklara eller förstå varför de säger det de säger? Försöker du inte att, givet bakgrundsfaktorer av ovanstående typ, finna hur dessa faktorer korresponderar med innehållsdrag i berättelserna?

AG svar på JA fråga 7: Vid intervjuundersökningar noteras självfallet kön, ålder, social tillhörighet, bostadsort, yrke men däremot inte politisk tillhörighet. Ibland kan det vara aktuellt att få veta om intervjupersonen är aktiv inom idrottsrörelse, arbetarrörelse, religiös rörelse eller nykterhetsrörelse. Dessa bakgrundsuppgifter används vid analysen av

intervjuerna. Bakgrundsuppgifterna är nödvändiga om man utför genusundersökningar, generationsundersökningar, klassundersökningar osv. Det viktiga är att intervjupersonens namn inte avslöjas varken i undersökningen eller om intervjuerna blir arkiverade, vilket inte alltid sker så som förr alltid var fallet. Därmed kan arkiverade intervjuer inte längre användas inom släktforskning för att få fram berättelser från nu döda personer. I ett arkiv i Göteborg kunde jag läsa berättelser som min farmors far hade lämnat 1899.

Om att inte sära människor och sanningsenlighet

JA fråga 8: Du skriver t.ex. att kulturforskaren ska undvika att uttala sig om sanningshalten i informanternas utsagor om det övernaturliga. Betyder detta att man inte ska kolla om informanterna tror på det de säger (dvs är uppriktiga). Eller betyder det bara att man inte ska ifrågasätta sanningshalten i deras berättelser?

AG svar på JA fråga 8: Om människor inom en religiös rörelse uppger att de har haft ett gudsmöte eller andra informanter berättat om möten med döda personer, kan jag inte analysera om det verkligen har skett eller inte. Då är berättelsen om det självupplevda det viktiga. Det brukar kallas narrativitet. Internationellt finns ett nätverk Belief Narrative Network, förkortat BNN, som jag är en del av och som jag under åren 2013-2021 satt i ledningen för.

Tidigare har jag intervjuat om äldre tiders folkstro gällande övernaturliga väsen i form av gastar, spöken osv. Informanterna i vår tid har då varit noga med att det inte är deras egna upplevelser utan äldre människors berättelser om trosföreställningar förr i tiden. Informanterna har i många fall varit noga med att själva uttala ett avstånd från och har inte velat förknippas med en sådan tro som i deras samtid ansetts förlegad. Man skäms för en sådan tro.

JA fråga 9: Finns det en konflikt mellan att vara ett stöd för informanterna och att få fram en sann redogörelse?

AG svar på JA fråga 9: Stödet för informanterna är både av etisk och vetenskaplig karaktär. Om intervjuaren ger informanten ett tydligt känslomässigt stöd i en svår berättarsituation, medverkar det också till att berättarmaterial kommer fram. I annat fall kan både berättartystnad och känslomässig skada uppstå hos informanten, och det senare kan vara länge efter intervjun.

JA fråga 10: Varför skulle det vara etiskt oförsvarligt att argumentera mot informanterna? Detta kan vara ett bra sätt att få reda på om de har några argument för sina utsagor och vilka dessa i så fall är. Det är väl lika oetiskt att inte säga emot och låtsas acceptera, om man i själva verket har en annan åsikt?

AG svar på JA fråga 10: Vid val av studieobjekt har jag valt sådant som jag inte varit involverad i men däremot haft en stor nyfikenhet att upptäcka. Nyfikenheten är nog min största inspirationskälla för forskning. Att upptäcka områden som man inte vet så mycket om. Det gäller religiösa rörelser och nykterhetsrörelser. Jag har i dessa fall inga förutfattade ståndpunkter som jag måste argumentera för i motsättning till intervjupersonerna. Jag tror inte att man skall ge sig in på att utforska sådant som man från början är väldigt emot t ex

våldsbejakande extremism. Religionsvetare Cenab Turunc är ett undantag på den punkten, men han får också lida för det.

Om historisk etnologi

JA fråga 11: När du forskar historiskt om kultur, samarbetar du då med historiker som gör liknande studier?

AG svar på JA fråga 11: Jag började studera historia innan jag kom in på etnologin. Inom historieämnet i Sverige är det däremot inte vanligt att intressera sig för den folkliga historien som är mitt etnologiska kännemärke. Vissa historiker i Göteborg har dock närmast sig etnologiska perspektiv och intresseområden. Ett bra exempel är chefen för folkminnesarkivet i Göteborg Fredrik Skott.

JA fråga 12: Tar du hänsyn till skönlitterära berättelser från samma epok som väl mycket väl kan återspegla kulturella drag?

AG svar på fråga 12: Jag har inte använt skönlitterära källor annat än vissa reseberättelser från skönlitterära författare när jag skrev om mötet mellan sommargäster och bofast befolkning utmed Bohuslänkusten.

JA fråga 13: "Oral History" (muntlig historia) är en riktning och metod som verkar ligga mycket nära historisk etnologi. Här måste rimligen historisk källkritik och bedömning av rimligheten och sanningshalten i den information man får fram vara viktig. Hur ställer du dig till detta?

Betyder vad du skriver om att man inte ska ifrågasätta sanningsenligheten i de framkomna berättelserna att man inte ska utsätta intervju svar för historisk källkritik, och på sedvanligt källkritiskt sätt bara betrakta deras utsagor som "lämningar" som behöver förklaras?

AG svar på JA fråga 13: Oral history hade tidigare ett visst inflytande inom etnologin i Göteborg. Den som förmedlade detta var Birgitta Skarin-Frykman som hade goda kontakter i England med E. P. Thompson osv. Ett stort internationellt Oral history symposium hölls 1996 i Göteborg där jag medverkade. I övriga Sverige har jag inte märkt att Oral history har tilldragit sig något större intresse. Jag har inte märkt att källkritik var särskilt framträdande inom den oralhistoryforskning som jag mötte på 1990-talet. Däremot är jag väl inskolad i lundensisk källkritik inom historieämnet med rötter tillbaka till Lauritz Weibull. Efter 1970-talet har källkritik inte varit framträdande inom etnologin i Sverige utan snarare i stället undanskymd. Om flera informanternas berättelser pekar i liknande eller samma riktning skulle man kunna tala om att ett mönster förekommer. Svenska etnologer talar under senare tid mer om tendenser och mönster och inte om sanning eller sannolikhet.

Slutord

JA fråga 14: Motsäger du inte dig själv när du på sista sidan säger att du inte ville delta i forskning om Utøya-massakern på grund av personliga skäl och samtidigt i sista stycket säger att man inte ska dra sig för att utforska och insamla information om mentalt svåra och påfrestande områden?

AG svar på JA fråga 14: Det är skillnad på att undersöka något som ligger nära in på livet för forskaren och det som ligger längre bort. Utøya och Osloomassakern var sådant som låg alldeles

in på mitt liv i Oslo. Jag hade sett alla blomsterhaven vid Oslo domkyrka och utanför Utøya. Jag hade samma känsla vid Estoniakatastrofen 1994 då jag tjänstgjorde som etnologiprofessor i Uppsala. Flera medarbetare vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala som jag samarbetade med, omkom i denna tragedi. Jag minns väl när alla kistor med omkomna ställdes upp utanför domkyrkan i Uppsala. Det var nära knutet till min personliga situation. Däremot blir det känslomässiga avståndet större till de avlidna om jag samtalar med okända människor som möts på en olycksplats eller om jag träffar dem på en kyrkogård.

Referenser

Gustavsson, Anders 1972: *Kyrktagningsleden i Sverige*. Lund.

Gustavsson, Anders 1981: *Sommargäster och bofasta*. Lund.

Gustavsson, Anders 2021: *Oasrörelsens människor i Sverige*. En sentida väckelserörelse.

Jan-Åke Alvarsson (red.). *Pentekostalismen i Sverige på 2020-talet*. Skellefteå.